

El ressò dels Cursos de Selecció Professional del Magisteri en la premsa. La convocatòria de 1931-32 a l'*Heraldo de Castellón*

The echo of the Teacher Professional Selection Courses in the press. The 1931-32 call for applications in the Heraldo de Castellón

Tomàs Segarra-Arnau

tsegarra@uji.es

Universitat Jaume I (Espanya)

Data de recepció de l'original: 18/04/2025

Data d'acceptació: 28/09/2025

RESUM

L'apropament al Cursos de Selecció Professional del Magisteri a través de la premsa escrita ens ofereix una font complementària d'informació a tenir en compte a l'hora d'estudiar aquest fenomen: una més de les importants polítiques de reforma que en matèria educativa va emprendre la Segona República Espanyola. L'objectiu de la investigació que presentem s'ha centrat en conèixer quin va ser el ressò a Castelló d'aquests processos de selecció professional. Mitjançant el buidatge sistemàtic de les notícies que en matèria educativa va publicar l'*Heraldo de Castellón*, n'hem aconseguit trobar 296 que parlen directament d'aquests cursos. Gràcies a l'establiment d'una categorització de les notícies i de l'anàlisi del seu contingut, en els resultats relatem quin fou el tractament que va rebre en aquest mitjà el curs celebrat entre 1931 i 1932, començant pel procés de convocatòria, seguint pel desenvolupament dels cursos a la

ciutat de Castelló, i finalitzant amb les reivindicacions dels i les cursillistes que no van aprovar, i amb la col·locació en escoles dels que sí ho van fer, ja en 1934.

PARAULES CLAU: Cursets de Selecció Professional, Escola Segona República, Premsa de Castelló, Formació de Mestres.

RESUMEN

El acercamiento a los Cursos de Selección Profesional del Magisterio a través de la prensa escrita nos ofrece una fuente complementaria de información a tener en cuenta a la hora de estudiar este fenómeno: una más de las importantes políticas de reforma que en materia educativa emprendió la Segunda República Española. El objetivo de la investigación que presentamos se ha centrado en conocer cuál fue el eco en Castelló de estos procesos de selección profesional. Mediante el vaciado sistemático de las noticias que en materia educativa publicó el *Heraldo de Castellón*, hemos conseguido encontrar 296 que hablan directamente de estos cursos. Gracias al establecimiento de una categorización de las noticias y del análisis de su contenido, en los resultados relatamos cuál fue el tratamiento que recibió en este medio el curso celebrado entre 1931 y 1932, comenzando por el proceso de convocatoria, siguiendo por el desarrollo de los cursillos en la ciudad de Castelló, y finalizando con las reivindicaciones de los y las cursillistas que no aprobaron, y con la colocación en escuelas de los que sí lo hicieron, ya en 1934.

PALABRAS CLAVE: Cursillos de Selección Profesional, Escuela Segunda República, Prensa de Castelló, Formación de Maestros.

ABSTRACT

The approach to the Professional Selection Courses for Teachers through the written press offers us a complementary source of information to take into account when studying this phenomenon: one more of the important reform policies undertaken by the Second Spanish Republic in the field of education. The aim of the research we present here is to find out what the echo of these professional selection processes was in Castelló. By means of a systematic search of the news items on education published in the *Heraldo de Castellón*, we have managed to find 296 which directly refer to these courses. Thanks to the establishment of a categorisation of the news items and the analysis of their content, the results show how the course held between 1931 and 1932 was treated in this medium, starting with the process of the

call for applications, continuing with the development of the courses in the city of Castelló, and ending with the claims of the trainees who did not pass, and with the placement in schools of those who did pass, in 1934.

KEYWORDS: Professional Selection Courses, Second Spanish Republic School, Castelló Press, Teacher Training.

1. INTRODUCCIÓ

L'ús de la premsa escrita té ja una llarga tradició no només com a complement de la documentació administrativa, sinó també com a font principal de la investigació històrica.¹ Es tracta d'un registre flexible, que construeix un discurs propi a banda de l'oficial i que, al mateix temps, el complementa. En el camp d'estudi educatiu durant durant la Segona República Espanyola són pocs els treballs que han centrat l'atenció exclusivament en la veu de la premsa. Cal destacar els treballs d'Álvarez² en relació al debat educatiu a Tenerife i el més ambiciós treball de Muñoz³ sobre la premsa madrilenya durant el primer bienni republicà. No obstant això, el més habitual ha estat utilitzar la premsa com una font auxiliar per a la investigació educativa d'aquest període històric. En aquest i en relació al context territorial i històric que ens ocupa, cal destacar l'obra d'Aguilar-Ródenas,⁴ que suposa una referència bàsica per a conèixer la història educativa del període republicà a Castelló. Per apropar-se al context històric i territorial que ens ocupa resulta també fonamental la completa tesi de Vilanova-Candau, centrada especialment en la depuració del magisteri a les comarques castellonenques.⁵

¹ Pablo Hernández Ramos, "Consideración teórica sobre la prensa como fuente historiográfica," *Historia y comunicación social* 22, no. 2 (2017), 465-477.

² Yasmina Álvarez, "El debate educativo en Tenerife durante la Segunda República a través de la prensa," a *XX Coloquio de Historia Canario-Americana*, coord. Elena Acosta Guerrero (Las Palmas de Gran Canaria: Cabildo Insular de Gran Canaria, 2014), 1141-1149.

³ Maria del Carmen Muñoz, "Cultura y educación en la prensa diaria de Madrid en el primer bienio de la Segunda República" (Tesi doctoral, Universidad Complutense de Madrid, 2001).

⁴ Consol Aguilar Ródenas, *Educació i Societat a Castelló al llarg de la II República* (Castelló de la Plana: Diputació de Castelló, 1997).

⁵ Víctor Vilanova Candau, "La educación durante la Segunda República, la Guerra Civil y el primer Franquismo en las comarcas de Castellón. La depuración del Magisterio" (Tesi Doctoral, Universitat Jaume, 2015).

Centrant-nos en els cursos de selecció professional, Simon-Martin i Jové⁶ posen de manifest els pocs treballs que han explorat aquesta vessant de la formació i selecció de mestres entre els quals destaquen l'apropament de Molero-Pintado⁷ a partir de la documentació legislativa i el seu impacte, així com treballs que centren el seu estudi en el desplegament dels curssets en diverses províncies, als quals el present estudi fa també la seua contribució. Entre aquests darrers cal destacar el treball de Cid-Fernández i Candedo-Gunturiz⁸ referent a Ourense, l'estudi de Vega-Gil⁹ sobre Zamora, el de García-Salmerón¹⁰ referent a la província de Conca i el de Palmero¹¹ per a la Rioja, que en conjunt ofereixen una panoràmica descriptiva dels cursos de selecció entesos com un intent per renovar el procés de selecció basat en les oposicions, el qual no estigué exempt de tensions.¹²

Els resultats de la investigació que aquí presentem responen a l'objectiu de conèixer quin va ser el ressò social a Castelló dels processos de selecció professional del Magisteri durant la Segona República. Per això ens hem centrat en la consulta de la premsa local castellonenca durant el període 1931-1936, i més concretament de l'*Heraldo de Castellón*, per ser la capçalera degana de la premsa castellonenca i el periòdic de major difusió a nivell provincial.

El buidatge de la informació sobre qüestions relacionades amb els Cursets de Selecció Professional del Magisteri ens va proporcionar un total de 296 notícies relatives al període esmentat. Tot i que la majoria d'elles foren inserides com a breus a la secció "Ecos Escolares", aquesta xifra per si sola parla de l'interès del periòdic per aquests processos selectius. Un interès que,

⁶ Meritxell Simon-Martin i Glòria Jové, "Los Cursillos de Selección Profesional en la Escuela Normal de Lleida (1932): una revisión historiográfica," *Historia y Memoria de la Educación*, no. 19 (2024), 49-78.

⁷ Antonio Molero Pintado, "La Segunda República y la formación de maestros," *Tendencias Pedagógicas*, no. 14 (2009), 85-94.

⁸ Xosé Manuel Cid Fernández i María Dolores Candedo Gunturiz, "Cursillos de selección y actividades de formación permanente del magisterio republicano en Ourense," *Educació i cultura: Revista mallorquina de pedagogia*, no. 8-9 (1990), 133-140.

⁹ Leoncio Vega Gil, "Hacia la formación universitaria del maestro. Zamora (1931-1936)," a *L'Université en Espagne et en Amérique Latine du Moyen Âge à nos jours*, eds. Jean-Louis Guereña, Ève-Marie Fell i Jean-René Aymes (Tours: Presses universitaires François-Rabelais, 1998), 203-222.

¹⁰ María del Pilar García Salmerón, "Repercusiones conquenses a algunas disposiciones político-educativas emanadas desde la Dirección General de Primera Enseñanza durante el mandato de Rodolfo Llopis," *Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, no. 43 (2002), 61-71.

¹¹ María del Carmen Palmero, "La formación del magisterio en la Rioja republicana (1931-1936)," *Historia de la educación, revista interuniversitaria*, no. 8 (1989), 275-292.

¹² Simon-Martin i Jové, "Los Cursillos de Selección Profesional," 49-78.

per una altra banda, era general vers la millora educativa a la capital i als pobles de Castelló, motivat per l'estreta relació que Castelló i Tàrraga,¹³ director del periòdic, va mantindre amb el sector. Pel que fa a les notícies relacionades amb els cursets, hem dut a terme una classificació a partir dels següents tòpics que al mateix temps han fet la funció de categories analítiques: convocatòries; desenvolupament dels cursets; llistes de candidats i candidates aspirants i aprovats; comunicats d'opinió i acció de les associacions del Magisteri; destins i col·locació dels mestres cursillistes; acció parlamentària i governativa. A més també hem trobat un bon nombre de notícies referents a les conseqüències derivades del procés d'oposicions de 1928. Per la seua especial significació en referència al tema que ens ocupa, aquestes notícies també han sigut classificades dins d'una categoria pròpia. Aquesta classificació s'ha realitzat de forma manual mitjançant la confecció d'un fitxer de registres.

En resum, hem seguit els plantejaments del mètode històric aplicat a la investigació educativa¹⁴ en quant a la formulació d'hipòtesis, que en el nostre cas es materialitzen en pregunta d'investigació, en el seguiment d'una

¹³ José Castelló i Tàrraga (la Vall d'Uixó, 1865 - Castelló de la Plana, 1938). Estudià Magisteri a València, professió que va exercir només de manera testimonial. Fundà diversos periòdics de tall liberal a la seua població natal on s'enfrontava al conservadurisme del *Cossi*, el partit dominant a la província. Amic del polític José Canalejas, Castelló i Tàrraga prompte esdevindria un personatge rellevant en els cercles socials i polítics de la capital castellonenca on, després de traslladar-se, fundà el periòdic *El Liberal*, que tindria la funció de ser el mitjà de difusió de les idees del Partit Liberal a la província. En 1895 fundà l'*Heraldo de Castellón*, capçalera que el mantindria ocupat durant la resta de la seua vida, compatibilitzant la seua activitat periodística amb la política. Ideològicament el periòdic seguia l'estela d'*El Liberal*, però amb major projecció com a filial de l'*Heraldo de Madrid*, propietat del mateix Canalejas. En el plànol educatiu, en 1900 fou nomenat soci honorari de l'associació d'Escoles de Reserva de Castelló. Després de ser regidor de l'Ajuntament de la capital, entre 1911 i 1912 fou President de la Junta de Primer Ensenyament de Castelló de la Plana lloc des del qual va manifestar les seues idees progressistes en matèria educativa entre les quals, la retirada progressiva del llibre de text i de la instrucció mecanicista, l'aposta per una escola en contacte amb la natura, així com la implantació de menjadors, colònies, museus i biblioteques escolars. La seua implicació en la millora educativa fou una constant al llarg de tota la seua vida, posant-se de manifest en les pàgines de l'*Heraldo*, així com en altres iniciatives entre les quals cal destacar les diverses colònies escolars d'estiu que s'organitzaven per l'Ajuntament de Castelló i per la Diputació Provincial. En el plànol polític, a més de regidor de l'Ajuntament castellonenc, fou governador civil de Toledo entre els anys 1922 i 1923, i President de la Diputació Provincial de Castelló entre 1930 i la proclamació de la República, moment en el qual cessà la seua activitat política tot i que no la periodística, donat que continuaria com a director de l'*Heraldo* fins que, a finals de 1936 el Front Popular, confiscava la capçalera i el seu fill José, membre actiu del socialisme local, passava a ser-ne el director. José Castelló i Tàrraga morí en febrer de l'any 1938. Al juny el periòdic que ell va fundar desapareixia per la confiscació del govern franquista sent transformat en l'actual *Mediterráneo*. Aquesta breu ressenya biogràfica sobre el personatge ha estat elaborada a partir de Vicent Peris Gorris, "Prensa y política en la vida de José Castelló y Tàrraga (1865-1938)" (Tesi doctoral, Universitat Jaume I, 2023).

¹⁴ Isidora, Sáez Rosenkranz, "El método histórico aplicado a la investigación educativa," *REIRE. Revista d'Innovació i Recerca en Educació* 9, no. 2 (2016), 106-113.

metodologia sistemàtica basada en el buidatge de les fonts d'informació i l'anàlisi qualitativa del contingut a partir de l'establiment de categories, i en la narració dels resultats que, per motius d'espai, hem hagut d'acotar a la primera convocatòria dels cursets, és a dir, la de 1931-32.

2. EL PROCÉS DE CONVOCATÒRIA

Des del moment de la publicació del Decret regulador dels Cursets¹⁵, l'*Heraldo* es va manifestar clarament partidari del nou sistema de selecció, el qual encaixava millor amb els principis pedagògics seguits pel seu director, i amb la confiança en l'educació com a motor de canvi:

Llamamos la atención de los señores maestros acerca del decreto que publicamos íntegro aparte sobre la provisión de escuelas por medio de cursillos de selección de maestros y en radical substitución del absurdo sistema de oposiciones que se venía siguiendo y que apartaba la atención del magisterio del servicio y de la asistencia escolar. En el régimen que se establece se sigue una orientación diametralmente opuesta a base de confianza y responsabilidad de cuantos actúen en esa gestión selectora, centrando la atención en los valores que atesore cada aspirante como maestro de niños y no como recitador de temas embotellados por los preparadores del oficio.¹⁶

Durant el següent mes, el periòdic informaria puntualment sobre els terminis i els detalls de la procés preparatori del curset, en especial pel que feia referència a la normativa regulatòria, als requisits de les persones aspirants, i a la previsió sobre l'inici i la durada de les proves fins que, el 31 d'agost, es feia ressò de la publicació de la convocatòria en la Gaceta de Madrid del 27. La notícia¹⁷ destacava alguns aspectes de la convocatòria d'interès per als lectors: el termini d'un mes per sol·licitar la participació; l'inici dels cursets,

¹⁵ Les principals característiques del sistema que plantejava la convocatòria eren la seua durada de tres mesos, el seu caràcter selectiu, i la participació activa del Tribunal que organitzava i impartia les classes. En Palmero «La formación del magisterio en la Rioja». Per una altra banda l'objectiu d'aquest nou plantejament en la selecció de mestres era doble: facilitar la contractació d'un gran nombre de docents en les aules de nova creació que s'estaven planificant, i oferir una base formativa en els principis culturals, ideològics i pedagògics de la República. Simon-Martin i Jové, «Los "Cursillos de Selección Profesional"».

¹⁶ *Heraldo de Castellón*. Ecos escolares. 7/7/1931.

¹⁷ *Heraldo de Castellón*. Nota escolar. Convocatoria para los cursillos de selección para ingreso en el Magisterio. 31/8/1931.

fixat per al 26 d'octubre i el nombre de places oferides fixat en 4.000. Al mateix temps assenyalava la convocatòria d'uns curssets especials per als opositors de 1928 que havien quedat sense plaça, els quals començarien el 15 de setembre. Finalitzada aquesta convocatòria, el periòdic n'informava sobre el desenvolupament:

Sin incidentes desagradables y dentro de la más absoluta normalidad, han terminado en todas las provincias los cursillos de selección que se anunciaron para los opositores del 28 que habían quedado sin plaza [...] En estas oposiciones o cursillos recientemente celebrados, han sido adjudicadas mil plazas, con unas pruebas relativamente sencillas, que difieren en mucho por su calidad y cantidad, a las que próximamente serán sometidos los cursillistas libres.

I tornava a valorar positivament l'acció de la República per resoldre els conflictes que les oposicions de 1928 havien generat,¹⁸ a manifestar el seu alineament amb uns principis pedagògics que considerava del tot fonamentals, i també a carregar les tintes contra les resolucions de la Dictadura vers l'educació, i contra aquells que demanaven que els curssets foren de perfeccionament i no de selecció¹⁹:

No podía el Gobierno de la República terminar de forma más equitativa y razonable el enojoso pleito de las oposiciones del 28, agudizado por la actuación equivocada de los últimos ministros de la Dictadura, al abrir la puerta a opositores descalificados en principio por los Tribunales de oposiciones. Las pruebas a que fueron sometidos aquellos maestros colocados por listas, son en algunos casos de aterradora ineficacia, ya que una cultura pedagógica ad hoc, no puede adquirirse en modo alguno con nueve meses de actuación directa en una escuela. El maestro que no aportara el bagaje necesario, la vocación indispensable y la adaptación precisa para su obra educadora, será morbosamente peligroso en una escuela, a los nueve meses

¹⁸ Els curssets de 1931 arrossegaren les conseqüències de les oposicions de 1928 donat que no s'havia ofertat un nombre suficient de places d'acord amb el nombre d'aprovat. Amb el suport de la premsa més conservadora, els opositors de 1928 estaven disposats a boicotejar la celebració dels curssets. El curs especial per a opositors de 1928 vingué a pal·liar aquesta tensió. A Cid Fernández i Candedo Gunturiz, "Cursillos de selección y actividades de formación permanente," 133-140.

¹⁹ En aquest sentit, l'*Heraldo* informava de la reunió assembleària mantinguda a l'Escola Normal de Mestres de Castelló per representats vinguts de totes les províncies on havien de celebrar-se curssets de selecció, amb l'objecte d'estudiar la situació dels cursillistes i concretar les seues aspiracions. Entre aquestes destacava la proposta per al ministre d'Instrucció Pública de que els curssets foren de perfeccionament i no de selecció. *Heraldo de Castellón*. Nota Escolar. Importante asamblea de maestros. 20/10/1931.

y a los nueve años de ejercicio: salvo raras excepciones de amor propio como primera virtud. He aquí el por qué se ha comentado públicamente que muchos inspectores de 1ª Enseñanza, están dolorosamente impresionados de la labor escolar realizada por algunos maestros ingresados por el método del “cuelen”... Y no sería raro que, al finalizar ese período de pruebas, algunos de los que se creyeron ya enchufados, tengan que largarse hacia otros horizontes. Por eso, el demandar cursillos de perfeccionamiento como única forma de ingreso en el Magisterio Nacional, es sencillamente pretender cazar una ganguita, si se tiene en cuenta el plan desastroso que hasta hoy siguieron las normales para la formación profesional. Perfeccionamiento, bien; pero después de una selección que asegure a las autoridades académicas que los métodos a seguir para la formación de un magisterio apropiado al actual momento han de ser captados por los aspirantes seleccionados, que como medida preventiva deberán poseer una gran dosis de cultura general. Y aún después de esto, el factor vocación, importantísimo elemento que da el mayor realce a la obra educadora y el máximo rendimiento a la instrucción del niño, debe ser incógnita a despejar entre futuros maestros de nuestras escuelas, apartando aquellos en los que no rinda un resultado marcadamente positivo.²⁰

3. EL DESENVOLUPAMENT DELS CURSETS

Des del 4 de novembre, el periòdic informava sobre la celebració dels cursets que, després d'alguns ajornaments, començarien el 9 d'aquell mes. Així, el mateix dia 4 es publicava la composició del tribunal format per Dolores Pastor Martínez i María de los Desamparados Ibáñez, professors de la Normal, la inspectora Rosa Consuel Alonso, l'inspector Félix Faro de la Vega i el mestre Francisco Roca Segarra.²¹ El 7 publicava les disposicions de la Direcció General de Primer Ensenyament per a la celebració dels cursets. Un dia després del previst per a l'inici de les sessions, l'*Heraldo* informava de l'inici d'una curta vaga en la qual els cursillistes demanaren que suprimir el límit del nombre de places oferides, que cap aspirant quedara exclòs per deixar d'assistir a alguna de les sessions, i que es nomenaren més tribunals

²⁰ *Heraldo de Castellón*. De enseñanza. Los cursillos de selección. 27/10/1931.

²¹ *Heraldo de Castellón*. Ecos Escolares. 4/11/1931.

per abreviar la finalització dels exercicis.²² Els cursets s'iniciaren finalment l'11 de novembre. No obstant això, el regust amarg contra les disposicions del Ministre d'Instrucció Pública Marcel·lí Domingo i el Director General de Primer Ensenyament Rodolf Llopis que es despenia de la convocatòria de la breu vaga, i el fet que part dels cursillistes van continuar mostrant-se bel·ligerants més enllà de la seu desconvocatòria, va tindre cert ressò en les pàgines del periòdic durant els dies següents. Així, el 24 de novembre es publicava un breu destacant que

Los señores don Lorenzo Calavia y don Miguel Calavia, maestros, respectivamente de Vera de Moncayo y Trasmoz, en la provincia de Zaragoza, nos envían un artículo manifestando su adhesión calurosa a los señores ministro de Instrucción pública y director general de Primera enseñanza, y a la vez protestan enérgicamente “contra la deplorable y vergonzosa actitud que han adoptado algunos aspirantes a ingreso en el Magisterio al negarse a someterse a la justa y democrática prueba de los cursillos de selección”.²³

I el 30 del mateix mes publicava una nota referent a l'enviament d'un telegrama per part de l'Associació Nacional del Magisteri adreçat al Ministre d'Instrucció Pública i al Director General de Primer Ensenyament:

En nombre Asociación nacional Magisterio Primario hágole presente disconformidad absurda cursillistas algunas provincias, rechazando procedimiento selección imprescindible para el Cuerpo maestros públicos esté integrado capacidades y vocaciones precisamente cuando Gobierno República esfuérzase enaltecer escuela nacional prestigiará Magisterio.²⁴

²² *Heraldo de Castellón*. Ecos Escolares. 10/11/1931. Aquesta vaga estava organitzada des de les societats d'aspirants al magisteri amb focus importants a Saragossa, Barcelona, Múrcia i Logronyo, entre d'altres. La reivindicació principal d'aquestes associacions era l'accés directe a la professió mitjançant la titulació de mestre. En Cid Fernández i Candedo Gunturiz, “Cursillos de selección y actividades de formación permanente,” 133-140. Per una altra banda, “el desarrollo de las pruebas no se ajustó a las previsiones iniciales. Surgieron protestas de todo tipo, el boicot se extendió a muchos tribunales, se organizaron incluso asociaciones en defensa de los intereses de los aspirantes”. En Molero Pintado. “La Segunda República y la formación de maestros,” 89. De totes aquestes qüestions, com veurem més endavant, el periòdic n'informà puntualment.

²³ *Heraldo de Castellón*. Ecos Escolares. 24/11/1931.

²⁴ *Heraldo de Castellón*. Nota Escolar. La Asociación Nacional del Magisterio ante la actitud de los cursillistas. 30/11/1931. L'Associació estava presidida en aquells moments per Vicent Artero, mestre nacional de Castelló.

Ja a finals de desembre s'informava sobre la satisfacció dels cursillistes amb el primer mes d'exercicis, i també es comentava que en algunes províncies s'havia perdonat l'actitud d'alguns aspirants “que en los primeros días de cursillo se negaron a entrar y promovieron algaradas y disturbios”.²⁵ El 24 de desembre apareixia a les planes del periòdic la relació de mestres aprovats pel Tribunal en la primera part dels cursets, la qual comprenia 15 mestres homes i 24 mestres dones.²⁶

L'any 1932 començava amb una crida als cursillistes aprovats en el primer exercici per concórrer al Saló d'Actes de l'Institut el dia 11 de febrer a les 11 del matí per iniciar l'organització de les pràctiques d'ensenyament que constituïen el segon exercici dels cursets.²⁷ Les i els aspirants foren col·locats en diversos establiments educatius de la mateixa ciutat de Castelló.²⁸

Pel que feia als aldarulls provocats al començament dels cursets, l'*Heraldo* destacava l'indult atorgat per la Direcció General a tots els opositors que havien estat eliminats “por los violentos sucesos de todos conocidos”, refermant-se Rodolf Llopis en la no modificació de cap de les condicions fixades en la convocatòria així com en no augmentar el nombre de places que s'oferien.²⁹

Les pràctiques finalitzaren el 17 de febrer. El dia següent l'*Heraldo* recollia la notícia tot apuntant que “una vez expedidos por los correspondientes maestros los certificados de aptitud, pasarán a la Universidad de Valencia, para sufrir la última prueba”.³⁰ En el cas d'aquest segon exercici, el periòdic no publicà les llistes d'aprovats.

El sistema dels cursets, però, no semblava aconseguir tothom i fins i tot despertava la desconfiança respecte de la seua eficàcia, donada la urgent necessitat de comptar amb mestres per proveir el gran nombre d'escoles que estava creant la República. A principis de març, l'*Heraldo* publicava un article d'opinió d'Aureliano Abenza, professor de Pedagogia de la Normal de Barcelona, el qual advocava per suprimir la tercera part dels cursets, és a dir, la que s'havia de fer a les universitats, per poder comptar amb un cos de mestres tan aviat com fora possible:

²⁵ *Heraldo de Castellón*. Ecos Escolares. 22/12/1931.

²⁶ *Heraldo de Castellón*. Ecos Escolares. 24/12/1931.

²⁷ *Heraldo de Castellón*. Ecos Escolares. 8/1/1932.

²⁸ *Heraldo de Castellón*. Ecos Escolares. 12/1/1932.

²⁹ *Heraldo de Castellón*. Ecos Escolares. 20/01/1932.

³⁰ *Heraldo de Castellón*. Ecos Escolares. 18/02/1932.

Yo, como profesor de Escuela Normal, estoy en el caso de asegurar firmemente, que los alumnos, al salir de las Normales, están en disposición de servir con acierto las escuelas. Puedo también afirmar, después de las lecciones dadas a los cursillistas, que éstos en su inmensa mayoría, no han de hacer tampoco mal papel como maestros. Reserve, pues, el Estado las energías de estos jóvenes maestros y maestras, así como sus ilusiones, para que cuanto antes las pongan al servicio de la niñez, que no debe estar abandonada de educadores ni un momento más.

Segons els càlculs d'Abenza, era difícil que els cursillistes estiguessen en disposició d'assistir a la universitat abans del mes de maig. I encara més: era impossible que el professorat universitari impartira aquestes lliçons abans de passar els exàmens del mes de setembre. Sentenciava així que aquesta darrera part no es podria realitzar fins arribar novembre i que, encara després, les necessàries operacions burocràtiques provocarien que els nous mestres no prendrien possessió de les seues escoles fins passat un any.

L'*Heraldo* seguia posant de manifest a les seues pàgines el descontent amb els cursets per part de diversos sectors. El 16 de març es publicava un breu en què s'informava de la remissió a Madrid de diverses protestes per l'adjudicació als cursillistes del 50% de les vacants en poblacions de més 20.000 habitants, les places més ben remunerades d'acord amb el sistema de l'escalafó.³¹ També els interins feren arribar al Ministre De los Ríos les seues queixes, entre les quals manifestaven la seua disconformitat pel fet que els majors de 40 anys no podien prendre part en els cursets, demanant que foren nomenats en propietat, tal i com ho van ser els del segon escalafó.³² Aquestes notícies feien palès el grau d'improvisació amb què s'havien convocat els cursets. També pel que feia a la distribució de places per províncies i al nombre d'adjudicacions el periòdic informava de rumors:

En principio está hecha hace ya tiempo la distribución de plazas por provincias, teniendo en cuenta el número de cursillistas que han actuado. No se ha hecho pública aunque se dice que es de un 33 a un 34 por 100 de los actuantes.

Per al tercer exercici a realitzar a la Universitat de València, els cursillistes de les províncies de Castelló i Alacant foren convocats el dia 6 de juny de

³¹ *Heraldo de Castellón*. Ecos escolares. 16/3/1932.

³² *Heraldo de Castellón*. Ecos escolares. 18/3/1932.

1932. *L'Heraldo*³³ publicà el pla de lliçons a desenvolupar, un total de 50 a raó de 2 cada dia. Les lliçons comprenien les següents matèries:

Lecciones teóricas.

Derecho constitucional, dos lecciones; Literatura española, dos lecciones. Prehistoria, dos lecciones; Geografía (Oceanografía y Agentes internos y externos transformadores de la Tierra), cinco lecciones; Biología, cuatro lecciones; Historia de la Civilización, cinco lecciones; Higiene escolar, dos lecciones; Orientaciones artísticas, dos lecciones; Paidología, tres lecciones; Pedagogía de anormales, dos lecciones; Orientaciones modernas de la escuela, dos lecciones; Metodología, dos lecciones; La Música en la escuela, una lección; Puericultura, dos lecciones; Obras complementarias de la escuela primaria, dos lecciones; Matemáticas, dos lecciones.

Lecciones prácticas.

Química, una lección; Física, dos lecciones; Visita a escuelas, dos lecciones; Visita a Granja Agrícola, una lección; Visita a Museos y Monumentos artísticos, dos lecciones.

A més, el periòdic detallava que al final de cada jornada, els i les cursillistes tindrien una hora per redactar un resum de les lliçons d'acord amb l'article 4 del decret de 3 de juliol de 1931 i de les instruccions rebudes del Tribunal. Per una altra banda, en les lliçons pràctiques que comprenien una excursió, en redactarien un diari, el qual haurien de presentar al Tribunal.

D'entre les lliçons que van rebre els cursillistes castellonencs a València, *l'Heraldo* va parlar especial atenció a la impartida per Isaac Faro de la Vega, per ser inspector de primer ensenyament de la província de Castelló. D'aquella es va escriure que:

Ha versado sobre la práctica de la previsión y de un modo especial sobre el funcionamiento de las Mutualidades Escolares. El señor Faro de la Vega, que es una verdadera autoridad en la materia ha estado afortunadísimo en su exposición y en las conclusiones dimanadas de su elocuente e interesantísima lección. Terminada esta y como complemento de la misma, se ha organizado una visita colectiva a las obras sociales que lleva realizando la Caja de Previsión Social de nuestra

³³ *Heraldo de Castellón*. Rectorado de Valencia. Plan de Trabajo para el Tribunal Universitario de los Cursillos de Selección Profesional del Magisterio.

región, recorriendo distintos grupos de casas baratas y finalmente la sede de dicha Caja, en cuyo Museo social después de detenida la visita se ha dado por finalizada la clase de hoy.³⁴

La tercera prova dels cursets per als aspirants de Castelló es donà per acabada els darrers dies del mes de juny. Encara haurien de passar alguns mesos per tenir les llistes definitives d'aprovat ja que, entre d'altres motius, els aspirants de la província de València no durien a terme aquesta fase fins al 15 d'octubre.³⁵ Mentrestant, i ja al setembre, es publicaven dos breus³⁶ referents a la propera convocatòria de nous cursets de selecció professional per a l'ingrés a Magisteri durant aquell mateix mes. El segon d'ells assegurava que

Está preparada y se publicará posiblemente dentro del mes actual una nueva convocatoria de cursillos de selección e ingreso en el Magisterio Nacional Primario. La convocatoria será por lo menos tan amplia como la anterior en cuanto al número de plazas. Se ha modificado el procedimiento en algunos detalles, modificaciones que tienden a orillar dificultades señaladas en los que se están realizando.

També al setembre informava el periòdic de la iniciativa d'alguns diputats a Corts per adjudicar en propietat als cursillistes totes aquelles places en mans d'interins, mitjançant una ampliació de places que implicava declarar no eliminadoris els exercicis realitzats a les universitats. Qüestions aquestes de les quals Rodolfo Llopis no semblava gaire partidari i que finalment no es van tindre en compte, donats els precedents de les oposicions del 1928 i de la deficient organització dels cursets del 1931-32:

Teniendo en cuenta los términos en que está concebida la convocatoria de los cursillos de perfeccionamiento del Magisterio; el precedente de lo sucedido con las ampliaciones de las plazas de las oposiciones de 1928, que tanto han sido discutidas; el haber dado fin en algunas provincias a dichos ejercicios; la proximidad de una nueva convocatoria de cursillos y otras consideraciones de orden profesional, se ha desistido del propósito de declarar que no sea eliminatorio el tercer ejercicio de los cursillos de selección del Magisterio.³⁷

³⁴ *Heraldo de Castellón*. Nota escolar. Los maestros cursillistas universitarios y las obras de previsión. La lección del inspector de Castellón. 18/6/1932.

³⁵ *Heraldo de Castellón*. Ecos escolares. 13/10/1932.

³⁶ *Heraldo de Castellón*. Ecos escolares. 6/9/1932 i 22/9/1932.

³⁷ *Heraldo de Castellón*. Ecos Escolares. 16/09/1932.

Per fi, al mes de novembre, es publicaven al periòdic els llistats d'aspirants aprovats en el curset universitari de selecció per ingrés en el Magisteri Nacional, corresponents a la província de Castelló.³⁸

El llistat d'homes incloïa dotze noms: Tomás Gozalbo Estrems, Camilo Pitarch Pallarés, Manuel Segarra Ferrer, Luis Ricardo Latorre Pérez, José María Ramos Roca, Vicente Cancio Echarte, Vicente Nadal Gargallo, Juan Avelino Adell Miralles, Francisco Tortajada Morón, Álvaro Molmeneu Vives, David Solsona Nebot i Rafael Catalán Macián.

El de dones, per la seua banda, estava integrat per dinou aspirants: Anita Ballester Colomer, Leocadia Martínez Gómez, Elisa Vallés Ruano, Antonia Rallo Segarra, Isabel Ballester Colomer, María Luisa Ricolfe, María Dolores Alba Fornas, Soledad Gimeno Meliá, Josefa Ramos Ventura, Teodora Guardia Fernández, Carmen Soler Pla, Clara Escobar Jimeno, Mercedes Sales Boli, Vicenta Vidal Puchol, Concepción Olucha, Francisca de Sales Solves, Luisa Morro Ramírez, Mercedes Sanso Prats i Julia Soler Sorní.

No finalitza aquí la història dels cursets de 1931-32, donat que quedarien dos temes per resoldre: les reivindicacions dels cursillistes que quedaren fora de les llistes definitives d'aprovats i la col·locació en escoles.

4. REIVINDICACIONS DELS CURSILLISTES NO APROVATS

Pel que fa al primer dels temes i poc després de la publicació de les llistes, l'*Heraldo* donava compte de les reivindicacions dels cursillistes que no havien superat la part universitària. La primera feia referència a la convalidació dels exercicis que tenien aprovats en els nous cursets que s'havien de convocar:

Se ruega a todos los cursillistas que no han obtenido plaza en el tercer ejercicio (universitario), que a la mayor brevedad posible se reúnan y cursen una instancia dirigida al ministro y director general como hicimos los de Zaragoza, entregándola personalmente al señor Llopis, en la que se hace la petición siguiente: Que para los que no obtuvimos plaza sean válidos en nuevos cursillos, los ejercicios que tenemos aprobados. Es muy conveniente, nos pongamos en comunicación todas las provincias para que un día determinado presentarnos todos en Madrid, para exponer a la Superioridad nuestras legítimas aspiraciones.

³⁸ *Heraldo de Castellón*. Escolares. Cursillistas universitarios aprobados. 4/11/1932. Cursillistas aprobadas. 7/11/1932.

Dirigir vuestra correspondencia a Carmen de Arribas, Cerdán 20, principal. Zaragoza.³⁹

Aquest tipus de publicacions foren bastant freqüents en el periòdic, bé a nom d'un particular o d'un col·lectiu de cursillistes. En aquest segon cas, ja al març de 1933 apareixia a les pàgines de l'*Heraldo* un breu amb reivindicacions semblants al que acabem d'esmentar. En aquesta ocasió eren els cursillistes de les províncies d'Albacete i Múrcia, qui s'adreçaven al Ministeri per tal que els consideraren en condicions suficients per a l'ingrés en la carrera del Magisteri. Si això no era possible, demanaven que, almenys, se'ls donaren per aprovats els primers dos exercicis sobre la base d'un curset ràpid de perfeccionament.⁴⁰ Al juny es publicà una petició amb característiques similars:

Los cursillistas han elevado un escrito al Gobierno pidiendo: Primero. Una ampliación de plazas equivalente al número de cursillistas que en el último ejercicio hayan obtenido la puntuación necesaria para ser aprobados y que no han podido ser incluidos en las listas por no haber suficientes plazas asignadas. Segundo. Que a los cursillistas que no han obtenido dicha puntuación en el tercer ejercicio se les someta a una breve prueba de perfeccionamiento, no de eliminación.

Algunes de les reivindicacions van ser ateses ja que, a principis d'octubre, l'*Heraldo* informava que, després de la reunió d'una delegació dels cursillistes de 1933 amb el Ministre i el Director General, s'aconseguí que els de 1931-32 aprovats en dos exercicis i que estaven novament actuant en els cursos de 1933, no consumiren les places anunciades. El periòdic destacava que "esto supone una agregación aproximada de dos mil plazas, ya que son en este número los cursillistas en esas condiciones que en toda España actúan hoy".⁴¹ Aquestes són les darreres notícies publicades a l'*Heraldo* sobre reivindicacions dels cursillistes.

5. LA COL·LOCACIÓ DELS CURSILLISTES

El problema de la col·locació dels mestres cursillistes es resolgué inicialment per part dels Consells provincials de Primer Ensenyament, mitjançant una

³⁹ *Heraldo de Castellón*. Ecos escolares. 27/12/1932.

⁴⁰ *Heraldo de Castellón*. Escolares. 11/03/1933.

⁴¹ *Heraldo de Castellón*. Notas escolares. De interés para los cursillistas. 6/10/1933

resolució per tal que tingueren dret preferent en el servei d'interinitats, tot i que per davant d'ells encara tenien prioritat els cursillistes de 1928 aprovats dins del nombre de places i en espera de destinació en propietat.⁴² Per a aquesta finalitat es van formar unes llistes de preferència amb aquells cursillistes interessats en acollir-se a aquest benefici, amb prioritat per als aspirants de la província.⁴³

Al setembre una comissió de mestres aprovats va cursar una vista al Ministre Domingo Barnés per demanar-li l'activació de la col·locació en propietat dels aspirants que figuraven a les llistes. Més endavant, l'*Heraldo* publicava una nota referent a la celebració d'una assemblea on continuem observant quines eren les peticions davant la lentitud en la col·locació:

Nos ruegan la publicación de la nota siguiente: “Reunidos el viernes último la inmensa mayoría de los de Madrid y algunos compañeros de provincias, se celebró la anunciada Asamblea. Tras animado debate, en el que intervinieron cursillistas de Madrid, Valencia, Albacete, Granada, etcétera, se acordó elevar a la superioridad por la comisión nombrada al efecto las siguientes conclusiones: Primera. La rectificación total de la “lista única” por lesionar intereses morales y materiales de la mayoría de los cursillistas, injusticia que no debe prosperar. Segunda. Solicitar de las autoridades de la enseñanza que se dé preferencia para la colocación en propiedad, primero en la provincia y después en el Rectorado donde se verificaron los ejercicios.”⁴⁴

LLuny de resoldre's aquesta problemàtica, les intencions del Ministeri d'Instrucció pública per col·locar els cursillistes segregant places vacants de l'any 1932 corresponents a les escoles de menor cens en el concurs general de trasllats, aixecaren crítiques de què es feren ressò les pàgines del periòdic, en especial pel perjudici que suposava per als i les mestres més grans:

No está mal que se coloque a los cursillistas, pero lo que sí consideramos un verdadero atropello a los derechos adquiridos por maestros encanecidos en la enseñanza, es segregarlos plazas vacantes que pueden solicitar y conseguir. Creemos que la unánime protesta que el hecho produciría, será determinante para que no prospere este

⁴² *Heraldo de Castellón*. Escolares. 25/2/1933.

⁴³ *Heraldo de Castellón*. Nota escolar. De interés para los maestros que tienen cursillos aprobados. 19/5/1933.

⁴⁴ *Heraldo de Castellón*. Nota escolar. Para los cursillistas de 1931. 27/10/1933. La mateixa reivindicació apareix en un breu publicat el dia 10 de novembre.

asunto. Háganse los concursos rápidos y a su debido tiempo y dénse las resultas a los de nuevo ingreso. Esto es lo lógico y lo legal. Otra cosa es pretender tapar los defectos de un personal incompetente con parches que cada vez hacen mayor el embrollo legislativo que padece la primera enseñanza.⁴⁵

La indignació dels cursillistes anava en augment. Al desembre el periòdic publicava una nota adreçada al Ministre i al Director General en la qual deixaven clar el seu malestar davant les anades i vingudes burocràtiques per a la seua col·locació:

Los cursillistas de 1931, cansados de ser juguete y objeto de “combinaciones” en la Dirección general, protestan enérgicamente de este trato y piden se tengan en cuenta las peticiones elevadas por todos los Rectorados; que se anule el concurso “bomba” ilegal tramado contra ellos; que mientras se tramite el concurso general –en el que se ofreció formalmente colocar a todos rápidamente– se les deje en sus actuales escuelas interinas con propiedad provisional. Llamamos a la reflexión a las autoridades de enseñanza sobre el peligro que entraña enviar a 5.000 jóvenes –maestros primeros de la República– como educadores a los pueblos con el veneno del desengaño y la injusticia apoderado de sus entusiasmos.⁴⁶

Poc després era l'Associació Nacional del Magisteri primari la que es queixava enèrgicament per la “paralización casi absoluta de la labor administrativa del Ministerio”, adreçant una carta a l'acabat de nomenar Ministre José Pareja en la qual, entre d'altres assumptes, es queixava per la situació en què es trobaven els cursillistes de 1931-32.⁴⁷

Amb tot, el periòdic també posava de manifest la seua postura crítica amb el desgavell en aquest tema i en altres que afectaven el Magisteri, com amb la falta d'una acció més contundent per part de les persones afectades. Un article d'opinió aparegut en primera plana el 16 de desembre de 1933 assegurava que “caerán cientos de nuevas calamidades sobre la cabeza del Magisterio y ni aún se atreverá a echar mano de un paraguas para librarse de la molesta lluvia” al temps que carregava les tintes contra “exministros, inútiles cuando lo fueron y

⁴⁵ *Heraldo de Castellón*. Notas escolares. Colocación de cursillistas. 8/12/1933.

⁴⁶ *Heraldo de Castellón*. Notas escolares. A los cursillistas de 1931. 13/12/1933.

⁴⁷ *Heraldo de Castellón*. Notas escolares. Una carta de la Nacional. 19/12/1933.

perjudiciales ahora que no lo son, y diputados que no saben *hacia donde cae el Parlamento...* más que a la hora del cobro”.⁴⁸

L'any 1934 començava amb circumstàncies semblants. Les intencions del Director general passaven per segregar places dels concursos de trasllats per als i les cursillistes de 1931-32 i formar llistes per tal que aquests i aquestes proveïren interinitats.⁴⁹ Davant d'aquesta situació, els cursillistes desistiren finalment de les seues reivindicacions:

La Comisión Permanente de los Cursillistas del 31 ha dado por terminadas sus gestiones ante la imposibilidad de que las autoridades hagan suyos los acuerdos tomados. En su última entrevista con el director general de Primera Enseñanza se les dijo que no rectificaba la lista y que se les colocaría en las plazas declaradas desiertas. Dice la Comisión que han contribuido al fracaso varias causas.

El nombre d'escoles a ser proveïdes en propietat per mestres en espera de destí de les procedents de curssets de 1931-32 era de 59, d'acord amb les dades de la publicació de la *Gaceta de Madrid* del 27 de febrer,⁵⁰ recollides per l'*Heraldo* a primers de març.⁵¹ A partir de finals d'abril, el periòdic reproduïria diverses llistes de la Gaceta amb la relació provisional d'escoles adjudicades als i les cursillistes de 1931.⁵²

Taula 1: destinació dels cursillistes aprovats en el darrer exercici

Nom i cognoms	Destí
Anita Ballester	Paterna
Leocadia Martínez	Onda
Elisa Vallés	Vilafamés (Sant Joan de Moró)
Antonia Rallo	Onda
Isabel Ballester	Onda

⁴⁸ *Heraldo de Castellón*. Pro Magisterio - ¿Quousque tandem? 16/12/1933.

⁴⁹ *Heraldo de Castellón*. Notas escolares. Lo que dice el Director General. 9/1/1934.

⁵⁰ *Gaceta de Madrid*. Relación de Escuelas vacantes que por todos los conceptos resultaron desiertas en el Concurso general de traslado voluntario anunciado el 7 de julio de 1932, y de las de menor censo producidas durante el mismo año segregadas de conformidad con lo preceptuado en el Decreto de 2 de diciembre de 1933. 27/2/1934.

⁵¹ *Heraldo de Castellón*. Notas escolares. Escuelas vacantes en esta provincia.

⁵² *Heraldo de Castellón*. Els llistats aparegueren els dies 28/4/1934; 2/5/1934; 4/5/1934; 7/5/1934; 9/5/1934; 23/5/1934; 29/5/1934; 8/6/1934. Els llistats són més amplis. Apuntem només els noms i les destinacions dels aspirants que apareixen a la relació d'aprovades i aprovats de 1932. Al mateix temps cal ressenyar l'absència de dos noms: Álvaro Molmeneu Vives i Carmen Soler Pla.

Luisa Ricolfè	Sogorb
Luz Alba	Onda
Soledad Gimeno	Vinaròs
Josefa Ramos	la Vall d'Uixó
Teodora Guardia	Vinaròs
Clara Escobar Gimeno	Onda
Mercedes Sales Boli	Onda
Vicenta Vidal Puchol	Torreblanca
Concepción Olucha Maset	Onda
Francisca Sales Solbes	Vinaròs
Luisa Morro Ramírez	Altura
María M. Sansó Prats	Onda
Julia Soler Sorní	Torreblanca
Tomás Gozalbo Estrems	Xàtiva
Camilo Pitarch Pallarés	Nules
Manuel Segarra Ferrer	la Vilavella
Luis Ricardo Latorre Pérez	Xilxes
José María Ramos Roca	Artesa (Onda)
Vicente Cancio Echarte	Atzeneta del Maestrat
Vicente Nadal Gargallo	Suera
Juan A. Adell Miralles	Los García (Múrcia)
Francisco Tortajada Morón	Toràs
David Solsona Nebot	La Ribera (Cabanes)
Rafael Catalán Macián	Espadilla

6. CONCLUSIONS

L'apropament al desenvolupament dels Cursets de Selecció Professional de Mestres mitjançant fonts de premsa aporta una visió complementària a la que es pot interpretar mitjançant les fonts administratives oficials, la qual, per al cas de Castelló, va ser analitzada en el seu moment per Aguilar-Ródenas.⁵³ Gràcies al seu estudi coneixem alguns aspectes rellevants respecte

⁵³ Aguilar Ródenas, C. *Educació i Societat a Castelló*.

a la preparació de la convocatòria extrets de les Actes de l'Escola Normal de Magisteri de Castelló, entre els quals cal citar les decisions relatives al lloc de celebració de les lliçons teòriques i model, la seua temporització, els continguts i la seua distribució entre el professorat al càrrec, i la composició del tribunal qualificador. La visió que oferim és necessària, donat que gràcies a ella podem ampliar el nostre coneixement d'un fet complex i polièdric incloent-hi el ressò social manifestat en la premsa generalista. En aquest sentit, les aportacions de l'estudi passen, en primer lloc, per sumar més indicis sobre el conflicte generat durant el procés de convocatòria dels curssets en diverses províncies, amb protestes, boicots i organització en associacions, les quals es posen de manifest en altres estudis previs sobre els cursos de selecció professional.⁵⁴ I en segon lloc, el nostre estudi aporta una visió sobre un altre focus de conflicte, és a dir, la llarga travessa i el laberint burocràtic que patiren les i els mestres amb plaça en els cursos de 1931-32, definitivament col·locats en 1934, el qual és un indicatiu a sumar als plantejaments que apunten a les dificultats de la Segona República en la implantació de les necessàries reformes educatives. Aquestes conclusions s'han pogut extreure a partir dels resultats obtinguts de l'anàlisi de les categories següents: comunicats d'opinió i acció de les associacions del Magisteri; destins i col·locació dels mestres cursillistes; i acció parlamentària i governativa.

Per últim, quant a les limitacions de l'estudi, per motius d'espai hem hagut de restringir els resultats que aquí presentem a la primera edició dels curssets, celebrada entre els anys 1931 i 1932. Tot i això, volem ressenyar que la segona convocatòria no es va veure afectada de forma tan significativa com la primera per les reivindicacions i els problemes derivats del procediment burocràtic.

Els resultats obtinguts ens animen a aprofundir en aquesta investigació tot ampliant-la al conjunt de la premsa generalista del Castelló republicà, i també a les fonts històriques administratives, les quals es conserven principalment a l'Arxiu de la Universitat de València. En referència a aquestes fonts, la convocatòria de 1933 és la que presenta major nombre de documentació; és escassa per a la primera edició dels curssets, que hem abordat en aquest estudi. D'aquesta manera, tindrem la possibilitat d'establir espais ideològics comuns,

⁵⁴ Cal assenyalar en aquest sentit els treballs ja referenciats de Molero Pintado. «La Segunda República y la formación de maestros», Cid Fernández i Candedo Gunturiz, «Cursillos de selección y actividades de formación permanente» i Vega Gil «Hacia la formación universitaria», que relaten les incidències ocorregudes en els seus contextos, les quals van ser similars a les del cas castellonenc.

dissonàncies i, en general, d'ampliar el camp de visió sobre el desenvolupament dels cursos.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Aguilar Ródenas, Consol. *Educació i Societat a Castelló al llarg de la II República*. Castelló de la Plana: Diputació de Castelló, 1997.

Álvarez, Yasmina. "El debate educativo en Tenerife durante la Segunda República a través de la prensa." A *XX Coloquio de Historia Canario-Americana*, coordinat per Elena Acosta Guerrero, 1141-1149. Las Palmas de Gran Canaria: Cabildo Insular de Gran Canaria, 2014.

Cid Fernández, Xosé Manuel, i María Dolores Candedo Gunturiz. "Cursillos de selección y actividades de formación permanente del magisterio republicano en Ourense." *Educació i cultura: Revista mallorquina de pedagogia*, no. 8-9 (1990): 133-140.

García Salmerón, María del Pilar. "Repercusiones conquenses a algunas disposiciones político-educativas emanadas desde la Dirección General de Primera Enseñanza durante el mandato de Rodolfo Llopis." *Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, no. 43 (2002): 61-71.

Hernández Ramos, Pablo. "Consideración teórica sobre la prensa como fuente historiográfica», *Historia y comunicación social* 22, no. 2 (2017): 465-477.

Molero Pintado, Antonio. "La Segunda República y la formación de maestros." *Tendencias Pedagógicas*, no. 14 (2009): 85-94.

Muñiz, María del Carmen. "Cultura y educación en la prensa diaria de Madrid en el primer bienio de la Segunda República." Tesis doctoral, Universidad Complutense de Madrid, 2001.

Palmero, María del Carmen. "La formación del magisterio en la Rioja republicana (1931-1936)." *Historia de la educación, revista interuniversitaria*, no. 8 (1989): 275-292.

Peris Gorris, Vicent. "Prensa y política en la vida de José Castelló y Tárrega (1865-1938)." Tesis doctoral, Universitat Jaume I, 2023.

Sáez Rosenkranz, Isadora. "El método histórico aplicado a la investigación educativa." *REIRE. Revista d'Innovació i Recerca en Educació*, 9, no. 2 (2016): 106-113.

- Simon-Martin, Meritxell, i Glòria Jové. “Los Cursillos de Selección Profesional en la Escuela Normal de Lleida (1932): una revisión historiográfica.” *Historia y Memoria de la Educación*, no. 19 (2024): 49-78.
- Vega Gil, Leoncio. “Hacia la formación universitaria del maestro. Zamora (1931-1936).” A *L'Université en Espagne et en Amérique Latine du Moyen Âge à nos jours*, editat per Jean-Louis Guereña, Ève-Marie Fell i Jean-René Aymes, 203-222. Tours: Presses universitaires François-Rabelais, 1998.
- Vilanova Candau, Víctor. “La educación durante la Segunda República, la Guerra Civil y el primer Franquismo en las comarcas de Castellón. La depuración del Magisterio.” Tesis Doctoral, Universitat Jaume, 2015.